

The Interaction of the Covid-19 Pandemic with International Criminal Justice and Transitional Justice

(Type of Paper: Research Article)

Haleh Hosseini Akbarnejad*

Abstract

The origin of Covid-19 is one of the most controversial issues and requires the identification of environmental aspects for international crimes. In this article, by analyzing the content of international documents and doctrine, the relationship between the Covid-19 pandemic and international criminal justice will be established that both of them are related to violations of fundamental human rights and systematic poverty and the international criminal justice, which criminalizes the actions of war criminals and compensates for their damaging consequences, must also address the underlying factors of the pandemic, that now it lacks the necessary capacity to achieve this important goal. Regarding the impact of Covid-19 on the process of transitional justice for victims of international crimes and widespread violations of human rights and humanitarian law, we also see that the efforts of the relevant governments are somewhat shaky and the implementation process has been slow and faced obstacles, which has raised serious concerns for human rights activists. In order to achieve international criminal justice, the initiative of the International Criminal Court during the outbreak of Covid-19 is worth considering, as the Court's efforts to fulfill its mission of combating the impunity of international crimes are becoming increasingly apparent.

Keywords

International Crimes, International Criminal Justice, International Criminal Court, Transitional Justice, Covid-19, Environment.

---

* Assistant Prof., Department of Law, Faculty of Social Sciences, Imam Khomeini International University, Qazvin, Iran. Email: Akbarnejad@soc.ikiu.ac.ir
Received: February 22, 2022- Accepted: September 11, 2022

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose.

میان کنش پاندمی کووید-۱۹ با عدالت کیفری بین‌المللی و

عدالت انتقالی

(نوع مقاله: علمی - پژوهشی)

هاله حسینی اکبرنژاد*

چکیده

منشأ کووید-۱۹ از جمله مباحث مناقشه‌برانگیز ناشی از مداخله انسان در طبیعت و مستلزم شناسایی جنبه‌های زیست‌محیطی برای جنایات بین‌المللی است. در این مقاله با روش تحلیل محتوای اسناد بین‌المللی و دکترین، در مورد ارتباط پاندمی کووید-۱۹ با عدالت کیفری بین‌المللی محرز خواهد شد که پاندمی‌ها و جنایات بین‌المللی مرتبط با نقض حقوق بنیادین بشر و فقر نظام‌مند هستند و عدالت کیفری بین‌المللی که اقدامات جنایتکاران جنگی را کیفرانگاری و عواقب خسارت‌بار آن را جبران می‌کند، باید با عوامل زمینه‌ساز پاندمی، نیز مقابله کند که در حال حاضر نظام حقوق بین‌الملل کیفری، فاقد ظرفیت لازم برای تحقق این مهم است. در خصوص تأثیر کووید-۱۹ بر روند تحقق عدالت انتقالی در قبال قربانیان جنایات بین‌المللی و نقض‌های گسترده حقوق بشر و حقوق بشردوستانه نیز اهتمام دولت‌های ذی‌ربط تا حدودی متزلزل و روند اجرای آن کند و با موانعی مواجه شده است که موجب بروز نگرانی‌های جدی از سوی فعالان حقوق بشری شده است. در راستای تحقق عدالت کیفری بین‌المللی، ابتکار عمل دیوان بین‌المللی کیفری در زمان شیوع کووید-۱۹ قابل تأمل است که اهتمام دیوان را در جهت ایفای مأموریت خود مبنی بر مقابله با بی‌کیفرمانی جنایات بین‌المللی بیش از پیش آشکار کرد.

کلیدواژگان

جنایت بین‌المللی، عدالت کیفری بین‌المللی، دیوان بین‌المللی کیفری، عدالت انتقالی، کووید-۱۹، محیط زیست.

* استادیار، گروه حقوق، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.
Email: Akbarnejad@soc.ikiu.ac.ir

مقدمه

بیماری گاهی از سطح فردی فراتر می‌رود و شیوع می‌یابد. این سرایت و شیوع ممکن است نامنظم و به لحاظ زمانی نامرتب باشد^۱ یا در محدوده کم مانند یک روستا یا یک شهر باشد^۲ و گاه شیوع آن فراتر می‌رود، منطقه یا کشوری را در برمی‌گیرد^۳ و گاهی سطح شیوع آن جهانی می‌شود.^۴ مواجهه با هر یک از این موارد، مستلزم تمهیدات متفاوت بهداشتی است و قواعد حقوقی و برنامه‌ریزی متفاوتی را ایجاب می‌کند (حکمت‌نیا، ۱۳۹۹: ۸). در سال ۲۰۲۰، پاندمی کووید-۱۹ به تعطیلی جهان منجر شد؛ به گونه‌ای که پیش از آن وقوع چنین پدیده‌ای غیرقابل تصور بود و برای میلیون‌ها انسان در سراسر جهان، بلا تکلیفی بی‌سابقه‌ای را ایجاد کرد و همه ابعاد زندگی بشر را دستخوش تغییر قرار داد. شیوع ویروس کووید-۱۹ در جهان، عرصه‌های مختل بهداشتی، پزشکی، اقتصادی، جامعه‌شناختی، روان‌شناختی و سیاسی را تحت‌الشعاع قرار داد. در این میان شاید یکی از زمینه‌هایی که بیشترین و عمیق‌ترین چالش‌ها و پیامدها را برانگیخت، مسائل و ابعاد حقوقی ناشی از این همه‌گیری بود. حقوق عمومی، حقوق مدنی، حقوق تجارت، حقوق کیفری و... تقریباً می‌توان گفت که تمامی عرصه‌های حقوقی با وضعیت جدید به چالش کشیده شدند و سؤالات و دغدغه‌های نوینی را به رخ کشیدند (عباسی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۰). طی شیوع ویروس کرونا، برخی دولت‌ها در ابتدا در اتخاذ اقدامات پیشگیرانه و مقابله‌ای، سهل‌انگاری کردند که همین مسئله به گسترده‌تر شدن شیوع کمک کرد. در سطح بین‌المللی، بیماری کرونا به عاملی برای نقض دامنه‌ای از تعهدات بین‌المللی دولت‌ها در قبال شهروندان خود و دیگر دولت‌ها تبدیل شد. این بیماری به‌طور عمده، حق‌های بشری چون حق بر سلامت، آزادی رفت‌وآمد و دسترسی به اطلاعات را تحت تأثیر قرار داده است. در این میان بیش از همه شاهد نقض حق بر سلامت بودیم (محمدی و سجادی، ۱۴۰۱: ۳۵۲). از جمله حوزه‌های متأثر از کووید-۱۹، حقوق بین‌الملل کیفری و عدالت انتقالی است. عدالت انتقالی به معنای مجموعه‌ای از رویه‌ها، سازوکارها و ملاحظاتی است که بعد از زمان مخاصمه، درگیری‌های مدنی یا سرکوب به‌طور مستقیم در رابطه با جبران و پیگرد نقض‌های حقوق بشر و حقوق بشردوستانه ارتكابی مورد توجه قرار می‌گیرد. ارتباط واضح میان کووید-۱۹، حقوق بین‌الملل کیفری و عدالت انتقالی، ناظر به امکان بالقوه ارتكاب انواع خشونت و حتی مخاصمه مسلحانه در شرایط تشدید پاندمی است. در پژوهشی در سال ۲۰۱۹-۲۰۱۸ با موضوع «ابولا و جمهوری دموکراتیک کنگو»، به این نکته تصریح شد که درگیری و تنش مستمری

1. Sporadic
2. Outbreak
3. Epidemics
4. Pandemic

میان بخش‌های مختلف این کشور در زمینه نظارت، ردیابی تماس و واکسیناسیون وجود داشت. شناسایی و مهار ابولا، در مناطقی که خطر زیادی برای ورود و فعالیت کادر درمان وجود داشت، به مراتب دشوارتر بود. همچنین در تحقیق دیگری در مورد کشور کنگو، مشخص شد که وقوع شرایط بحرانی و مخاصمه مسلحانه به افزایش فروش گوشت حیوانات شکار در مناطق شهری منجر شده بود (Merode & Cowlshaw, 2004: 1269) و این امر از عوامل انتقال بیماری از حیوان به انسان است (Karesh & Noble, 2009: 431). سال‌های متمادی درگیری با مخاصمه و بی‌ثباتی، می‌تواند ظرفیت کشور را برای تمهید اقدامات درمانی و پزشکی و مراقبت از افراد مبتلا به بیماری تحلیل برد (Clark, 2020: 1046).

علاوه بر این، بیماری‌های واگیردار به راحتی در زندان‌های پرازدحام و مراکز بازداشت سرایت می‌کند. گزارشگر ویژه سازمان ملل متحد در مورد ارتقای حقیقت، جبران خسارت و ضمانت‌های عدم عودت^۱ تصریح کرد که دولت‌ها تعهد مهم‌تری برای پیشگیری از نقض حقوق افراد زندانی و در بازداشت بر عهده دارند و باید ضمن اجتناب از ازدحام در مراکز نگهداری، به منظور بهداشت و نظافت زندان‌ها و مراکز بازداشت اقدامات مقتضی را انجام دهند (OHCHR, 2020: 2). نکته بسیار مهم آنکه طراحی الگوی مطلوب در مواجهه با این پاندمی و تعدیل آثار و تبعات آن، مستلزم شناخت بیماری و چگونگی همه‌گیری آن از یک سو و کاهش و از میان بردن آن از سوی دیگر است. این الگو باید مبتنی بر اصول و قواعد اخلاقی و حقوقی باشد، البته یافتن نقطه کانونی الگو، بسیار مهم و تعیین‌کننده است (بیگزاده و همکاران، ۱۳۹۹: ۳۰-۲۹). رویکرد وظیفه‌محور بر حقوق پایه و وظایف تأکید می‌کند، حال آنکه رویکرد نتیجه‌محور بر پیامدهای تصمیم تأکید می‌ورزد و حتی داوری اخلاقی درباره حقوق و ارزش‌ها را بر همین محور انجام می‌دهد. اگر رویکرد اخلاقی بر این باور بود که افراد باید به تکالیف اخلاقی خود عمل کنند، این رویکرد معتقد است افراد باید به گونه‌ای رفتار کنند که بهترین نتیجه حاصل شود. البته اینکه بهترین نتیجه چیست، به رویکرد اخلاقی بستگی دارد. اما هر دو رویکرد مورد اشاره نمی‌توانند به بعد دیگر بی تفاوت باشند؛ یعنی اینکه رویکرد نتیجه‌محور باید به ارزش‌های اخلاقی نیز توجه کند، هر چند ممکن است ارزش‌ها را منفعت‌گرایانه تفسیر کند و رویکرد وظیفه‌محور نیز نمی‌تواند به نتایج بی تفاوت باشد و چه بسا راه‌های موقت یا استثنائی مقرر کند (حکمت‌نیا، ۱۳۹۹: ۱۷).

به عقیده برخی حقوقدانان، پاندمی کووید-۱۹، موجد وابستگی متقابل بشریت در این جهان در حال تحول و دگرگونی است (Wang, 2020: 221-222). ضمن تأیید این وابستگی متقابل، همان‌طور که پاندمی مؤید تعامل چندوجهی، پیچیده و اجتماعی-زیست‌محیطی است، بیماری‌های مشترک بین انسان و حیوان (منتقل‌شونده از حیوان به انسان)، به منزله نقض ارتباطات اکولوژیکی

1. the United Nations (UN) Special Rapporteur on the Promotion of Truth, Reparation and Guarantees of Non-Recurrence

قلمداد می‌شوند. ارتباط این مسئله با حقوق بین‌الملل کیفری و عدالت انتقالی آن است که خشونت، اذیت و آزار و نقض حقوق بشر، صرفاً نقض قوانین، قواعد آمره یا حقوق نیست، بلکه می‌تواند نقض ارتباطات اکولوژیکی به‌نحوی باشد که متضمن اختلال یا مخدوش شدن ارتباط طبیعی میان انسان‌ها و محیط زیست شود. این نظریه، مستلزم شناسایی جنبه‌های زیست‌محیطی برای جنایات بین‌المللی و نقض‌های حقوق بشری و متضمن نقش بالقوه حقوق بین‌الملل کیفری و عدالت کیفری برای کمک به ترمیم و بهبود ارتباطات معیوب و آسیب‌دیده است (Clark, 2020: 1047). رویکردهای مختلفی در زمینه ساختگی بودن و انتشار عامدانه یا تصادفی ویروس کرونا و یا منشأ حیوانی داشتن آن مطرح شده است (مهدی‌زاده، ۱۳۹۹: ۲۷-۲۶). کرونا ویروس، مشابه بیماری‌های سارس و مرس، از جمله بیماری‌های زئونوتیک^۱ است که قابل انتقال از حیوانات به انسان هستند. البته کووید-۱۹ به‌طور غیرقابل مقایسه با بیماری‌های مشابه، به‌دلیل آثار و عواقب گسترده‌ای که داشت، در کانون توجهات جهانی قرار گرفته است (UNEP, 2020: 3). بیماری‌های قابل انتقال بین انسان و حیوان، به‌صورت مشخص، مؤید ارتباطات اکولوژیکی^۲ هستند و معضلات ناشی از سرایت (از حیوان به انسان) و شیوع آنها، به‌منزله چالشی اکولوژیکی قلمداد شده که سیستم‌های متعددی را شامل می‌شود (Hayman, 2013: 3). مفهوم نقض یا ایجاد اختلالات در ارتباطات اکولوژیکی، به‌منزله حلقه اتصال کووید-۱۹ با حقوق بین‌الملل کیفری مورد تأکید است (Clark, 2020: 1049-1052).

در مورد ارتباط پاندمی کووید-۱۹ با عدالت کیفری بین‌المللی باید گفت که کووید-۱۹ در سراسر جهان آثار عمیق و گسترده‌ای بر زندگی افراد بشر و اکوسیستم و محیط زیست داشته است، همچنان که مخاصمه مسلحانه و جنایات بین‌المللی می‌تواند تأثیرات محیطی شایان توجهی به‌جای بگذارد و به نقض جدی حقوق بشر افراد منجر گردد. موضوعات و ملزومات حقوق بشری نظیر حق حیات، حق بر سلامت، حق بر امنیت، آزادی، برابری، احترام به حریم شخصی، منع توسل به زور، خشونت، شکنجه و بازداشت خودسرانه، دسترسی آزاد به اطلاعات و به‌ویژه تعهد دولت‌ها در التزام به حاکمیت قانون، آزمون حقوق بشری دشواری را رقم زده و ظرفیت نظام عدالت کیفری بین‌المللی در مواجهه با پاندمی کووید-۱۹ کانون رصدنمایی، سنجش و ارزیابی فعالان و کنشگران حقوق بشر قرار گرفته است. همچنین عدالت انتقالی، با هدف ایجاد و تحکیم صلح و آشتی از دیگر موضوعات مرتبط با پاندمی کووید-۱۹ است، اگرچه رهیافت ارتباطات اکولوژیکی و همچنین موضوعات زیست‌محیطی و روابط انسان-طبیعت در آن کمرنگ است. در رویه بین‌المللی، بحران کووید-۱۹ بر روند تحقق عدالت انتقالی در برخی جوامع از جمله قاره آفریقا، تأثیر منفی داشته و موجب تشدید بحران‌های سیاسی و اجتماعی

1. zoonotic diseases
2. ecological connectivity

در اغلب کشورها شده است. فاکتورهای کارآمدی فرایندهای عدالت انتقالی، مانند شرایط سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و شاخص‌های راهبردی سنجش سازوکارهای مرتبط طی این مدت، بدون تغییر مانده و یا کاهش یافته است و جایگاه جبران خسارت قربانیان نقض حقوق بشر در فهرست اولویت‌های دولت‌ها، تنزل یافته است. در نوشتار حاضر، رابطه میان کووید-۱۹، حقوق بین‌الملل کیفری و عدالت انتقالی مورد بحث و بررسی خواهد گرفت.

کارکرد حقوق بین‌الملل کیفری در حمایت از افراد بشر و محیط

زیست در بحران کووید-۱۹

در بحران کرونا، کارآمدی شاخه‌های مختلف حقوق بین‌الملل از جمله حقوق بین‌الملل کیفری در حفظ جان آدمیان و ارتقای حق بر سلامت به محک آزمونی سخت گذاشته شده است. مهم‌تر آنکه به تعبیر کمیسر عالی حقوق بشر سازمان ملل متحد (Guariglia, 2020: 1-2)، ویروس کرونا به معیاری برای آزمون جامعه بین‌المللی بدل شده است (بیگ زاده، ۱۳۹۹: ۱۲). از منظر نظام مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در این زمینه دو فرضیه جدی مطرح است: شایع‌ترین روایت از پیدایش کووید-۱۹ به انتقال این بیماری از حیواناتی مربوط می‌شود که در بازار حیوانات وحشی شهر ووهان چین خرید و فروش می‌شدند. فرض اول درباره فعالیت منجر به گسترش کووید-۱۹ در چارچوب «فعالیت‌های منع نشده در حقوق بین‌الملل» قرار می‌گیرد که نظام حقوقی خاصی درباره آن وجود دارد. حقوق بین‌الملل دارای رژیم‌های خاص درباره فعالیت‌های منع نشده، است که تبار تاریخی پدیداری آن تقریباً به یکصد سال پیش در قضیه داوری «تریل اسملتر» باز می‌گردد. این یافته که اکنون در قالب «اصل آسیب نرساندن» متبلور شده است، بعدها در قالب ماده ۶۴ منشور سازمان ملل متحد، آرای صادره از سوی دیوان بین‌المللی در قضایای کانال کورفو، گابچیکوو ناگی ماروس و نظریه مشورتی مشروعیت کاربرد سلاح‌های اتمی تکرار شد. تعهدی که بر اساس این اصل، بر عهده دولت‌ها قرار گرفته، مبین آن است که دولت‌ها باید مانع از آن شوند که استفاده از سرزمینشان، به ایراد خسارت به دولت‌های دیگر منجر شود. اما نمی‌توان با قطعیت، منشأ کرونا را منحصر به امر مذکور دانست، پس فرض دوم هم مطرح است که در این صورت کووید-۱۹ همچون عاملی ناگهانی یا ناشناخته خواهد بود که موجب خسارات فرامرزی به کشورهای مختلفی شده است. اگر منشأ ویروس کووید-۱۹ به‌طور قطع مشخص نشود یا ذیل فرض نخست قرار نگیرد، آنگاه دولت چین و سایر دولت‌های دیگری که به ترتیب درگیر این ویروس شده‌اند، متعهد به پیشگیری و کاهش انتقال این بیماری به سایر کشورها و خسارات فرامرزی بوده‌اند. بنابراین، این دولت‌ها متعهد بودند که با تقویت و اجرای سامانه‌های پایش و نظارت در پایانه‌های خروجی خود، مانع از خروج افرادی از قلمرو

خود شوند که نشانه‌های ابتلا به این بیماری را داشته‌اند (کریمی، ۱۳۹۹: ۸۶-۸۵، ۱۰۴). همه‌گیری کووید-۱۹ بیماری مشترک انتقالی از حیوان به انسان است. درک چگونگی تأثیر کووید-۱۹ بر اکوسیستم و بخش‌های مختلف محیط زیست بسیار مهم و ضروری است. اختلال ناشی از بیماری همه‌گیر ویروس کووید-۱۹ در سراسر جهان به تأثیرات زیادی بر اکوسیستم و محیط زیست منجر شده است (پوراالخاص نوکنده‌یی و همکاران، ۱۴۰۰: ۷۵). همچنان‌که مخاصمه مسلحانه و جنایات ارتكابی حین آن می‌تواند تأثیرات محیطی چشمگیری به‌جای بگذارد. در واقع امروز پذیرفته شده که جنایات بین‌المللی، هم دارای جنبه بشری و هم دارای بُعد زیست‌محیطی‌اند و علاوه بر نقض حقوق بشر افراد، موجب تخریب محیط زیست خواهند شد و این دو جنبه انسانی و زیست‌محیطی به هم وابسته‌اند که در حقوق بین‌الملل کیفری این دو بُعد توأمان مورد توجه قرار گرفته است. چنان‌ه نقش قابل تصور و ایده‌آل برای حقوق بین‌الملل کیفری به‌طور کلی و دیوان بین‌المللی کیفری به‌طور خاص در پیشبرد حمایت از محیط زیست در زمان صلح و جنگ خصوصاً در دهه اخیر از نظر تئوری، در آثار مختلفی مورد توجه قرار گرفته است. اگرچه در رویه عملی دیوان و دیگر دادگاه‌های کیفری بین‌المللی، توجه اندکی به مسئله حمایت از محیط زیست شده است (Weinstein, 2005: 699).

در قسمت چهارم شق «ب» پاراگراف دوم ماده ۸ اساسنامه رم به‌طور خاص، بر خسارات زیست‌محیطی به‌عنوان یک جنایت جنگی تصریح شده و از آن به‌عنوان اولین جنایت محیط‌زیست-محور^۱ در جامعه بین‌المللی یاد شده است. اگرچه با توجه به اینکه جنایت مزبور صرفاً محدود به مخاصمات مسلحانه بین‌المللی شده، تا حدودی از اهمیت آن کاسته شده است و به این دلیل که خسارت باید گسترده، طولانی و شدید باشد، برای ارتکاب این جنایت آستانه بسیار بالایی مقرر شده است. این قیود که وام‌گرفته از پروتکل اول و کنوانسیون ممنوعیت استفاده نظامی از تکنیک‌های تغییردهنده محیط زیست^۲ است، تا حدودی مبهم است، چراکه اندازه‌گیری و سنجش خسارات زیست‌محیطی بسیار دشوار است. چنانکه کمیسیون تحقیق ملل متحد در مورد لبنان در رابطه با خسارات زیست‌محیطی ناشی از حملات اسرائیل تصریح کرد که ضابطه بلندمدت بودن خسارات باید طی دهه‌های متمادی و نه چند ماه ارزیابی شود (Stewart, 2016: 1039-1059). برخی محققان بر این باورند که پاندمی کووید-۱۹ نابرابری‌های ساختاری را که ریشه در بی‌عدالتی‌های عمیق دارند، پررنگ و تشدید کرده است (Bowleg, 2020: 917). در مورد ارتباط پاندمی با حقوق و عدالت کیفری بین‌المللی گفته شده است که پاندمی‌ها و جنایات بین‌المللی ممکن است مقوم هم و هر دو ناشی از عناصر مهلکی مشابه مانند کمبود خدمات حیاتی و بنیادین و فقر سیستماتیک باشند (Guariglia, 2020: 3). از این

1. eco-centric crime

2. Convention on the prohibition of military or any other hostile use of environmental modification techniques

منظر، عدالت کیفری بین‌المللی به‌منزله پاسخی جامع‌تر مدنظر است که اقدامات جنایتکاران جنگی را کیفرانگاری و عواقب خسارت‌بار آن را جبران می‌کند و هم با عوامل زمینه‌ای پاندمی که موجب ناامنی جهان می‌شود، مقابله خواهد کرد. از این منظر، ارتباطی ارگانیک میان آثار پاندمی و ارتکاب جنایات بین‌المللی قابل تصور است.

هم پاندمی و هم ارتکاب جنایات بین‌المللی و نقض‌های حقوق بشری در چارچوب مشابهی قرار دارند که عبارت است از «مجموعه‌هایی ناهمگون»^۱ که در روابط افراد انسانی با سایر موجودات ایجاد می‌شود (Mitchell, 2014: 5). موضوعات و ملزومات حقوق بشری نظیر حق حیات، حق بر سلامت، حق بر امنیت، آزادی، برابری، احترام به حریم شخصی، منع توسل به زور، خشونت، شکنجه و بازداشت خودسرانه، دسترسی آزاد به اطلاعات و به‌ویژه تعهد دولت‌ها در التزام به حاکمیت قانون، آزمون دشوار حقوق بشر در مواجهه با پاندمی کرونا را رقم زده است و ارزش‌های حقوق بشری را که به‌طور مضاعفی در معرض تهدید و لغزش قرار گرفته بود، دیگر بار کانون رصدنمایی، سنجش و ارزیابی فعالان و کنشگران حقوق بشر قرار داده است (عباسی، ۱۳۹۹: ۱۳-۱۲). در طول تاریخ، افراد بشر از پاندمی‌های بی‌شمار نجات یافته‌اند و کووید-۱۹ هم باید اهمیت وابستگی متقابل را هم در چشم‌انداز جزئی و زندگی فردی و هم در سطح کلان و نظم جهانی، در این جهان در حال تحول به ما یادآوری کند (Clark, 2020: 1053-1059). در خلال شیوع بیماری کووید-۱۹، اکوسیستم‌های طبیعی و گونه‌های محافظت‌شده در معرض خطر قرار گرفتند. به‌واسطه تعطیلی‌های عمومی و اجرای سیاست‌های قرنطینه‌سازی، حفظ و نظارت بر اکوسیستم‌های طبیعی به‌طور موقت به حالت تعلیق درآمد. در بسیاری از کشورها، محیط‌بانان در پارک‌های ملی و مناطق حفاظت‌شده از خشکی و دریا موظف‌اند در روزهای تعطیل عمومی، در خانه بمانند و این مناطق را بدون نظارت رها کنند. همچنین افزایش بیکاری ناشی از همه‌گیری کووید-۱۹ ممکن است بسیاری از خانوارها را به سمت برداشت منابع از اکوسیستم‌های شکننده و ناپایدار سوق دهد، زیرا آنها به‌دنبال روش‌های جایگزین برای تهیه غذا و تأمین درآمد خانواده خود هستند (شمس، ۱۳۹۹: ۲۰۲-۲۰۱).

از این منظر، توجه به این مسئله که جنایات بین‌المللی و نقض‌های حقوق بشری، متضمن مخدوش ساختن ارتباطات اکولوژیکی است، اهمیت زیادی دارد. به‌طور نمونه، قطع ارتباط میان مردم بومی و سرزمین و زیست‌بوم آنها، تهدیدی برای تمامیت فرهنگی و اجتماعی آنها به‌عنوان یک گروه قلمداد می‌شود و قابلیت آنها را برای حفظ میراث و هویت مشترک و نه فقط سرزمین اجدادی خود برای نسل‌های بعدی تضعیف خواهد کرد. چنین نقض‌هایی، نمونه واضحی از نقض ارتباطات اکولوژیکی است. به‌عبارت دیگر، یک جنبه از نقض ارتباطات اکولوژیکی، مخدوش کردن ارتباط میان افراد (یا گروه‌ها) و محیط زیستی است که به ثبات فرهنگی و

اقتصادی آنها کمک می‌کند. افراد قربانی جنایات بین‌المللی در تعامل با نظام‌ها و ساختارهای متعدد - از جمله خانواده، جامعه، نهادهای محلی و دولت- هستند که پس از ارتکاب جرائم، ارتباطات خود را از دست داده و متحمل خسارات و آسیب‌های جبران‌ناپذیر شده‌اند. به‌طور مثال، جرائم جنسی، چه در مورد قربانیان زن و چه مرد، به برچسب‌زنی و به حاشیه راندن قربانیان از جامعه و خانواده منجر خواهد شد و یا قتل عمدی همسر، می‌تواند عمیقاً بر روابط زن با نظام‌های اجتماعی مختلف تأثیرگذار باشد که نمونه‌های آن در برخی کشورها در مورد محرومیت‌های فردی و اجتماعی زنان بیوه از حقوق اولیه و بنیادین از جمله حق مالکیت نسبت به زمین و امکان بهره‌برداری آن وجود دارد (Clark, 2020: 1060-1061). به عقیده برخی حقوقدانان بین‌المللی، کرونا تضادهای پنهان جامعه انسانی را آشکار کرده است. اگر تا دیروز مسئله نژادپرستی از معضلات جامعه بین‌المللی بود، امروزه ویروس کرونا چنین تضاد و معضلی را پررنگ‌تر کرده است و گروهی از آدمیان به خود اجازه می‌دهند تا به‌جای درمان و مقابله با این ویروس، به نژاد خاصی توهین کنند و گروهی از مردمان (و نه بیماری) را علت و سبب مرگ‌ومیر بیندارند. اگر تا چندی پیش مسئله پناهجویان در مانده در زمره تضادهای جامعه بین‌المللی قرار داشت، پاندمی کووید-۱۹، معضلات پناهجویان را دوچندان کرده است. اگر تا این اواخر فقر و درماندگی تضاد و شکاف میان فقیر و غنی را آشکار می‌کرد، امروز ویروس کرونا این تضاد را بیش از پیش نشان می‌دهد، به‌طوری‌که برخی مردم برای حفظ و احیای جان خود از بهترین و مجهزترین تجهیزات پزشکی بهره می‌گیرند؛ اما در مقابل، گروه دیگری به‌سبب فقر از تجهیزات پزشکی محروم می‌مانند و به‌ناچار به مرگی خاموش تن می‌دهند (بیگ زاده، ۱۳۹۹: ۱۶-۱۵). از نظر سازمان بهداشت جهانی، بحران، اختلالات اکولوژیک یا وضعیت‌های اضطراری است که برحسب شدت و اهمیت، به بروز بیماری، ایجاد صدمات یا خسارات مالی منجر می‌شوند و ساماندهی آنها نیازمند کمک خارج از نظام جاری مدیریت کشور است. در چنین شرایطی مشابه آنچه در مواجهه با پاندمی کووید-۱۹ شاهد بوده‌ایم، مسئولیت دولت‌ها از جنبه‌های مختلف مطرح می‌شود، به این ترتیب که مسئولیت بین‌المللی نه‌تنها به‌دلیل مباشرت در گسترش بیماری کرونا، بلکه به‌دلیل عدم پیشگیری و اطلاع‌رسانی به‌موقع و عدم فراهم آوردن بسترهای لازم برای جلوگیری از شیوع آن نیز مطرح شد. در سطح آکادمیک، از چند سال پیش تلاش‌های زیادی برای تدوین و تبیین «مسئولیت مشترک» شده است. تحقق چنین قالبی به معنای تعدیل نظام کنونی مسئولیت بین‌المللی است که مبتنی بر مسئولیت انفرادی دولت‌هاست. با وجود این، تلاش‌های مزبور مبین حقوق بین‌الملل موجود نیستند. نکته مهم آثار و تبعات عمیق و گسترده پاندمی کووید-۱۹ بر افراد بشر است (فرزان‌فرد و افشاری، ۱۳۹۹: ۱۱۴، ۱۲۰-۱۱۷). به این ترتیب، همان‌گونه‌که ارتکاب جنایات بین‌المللی در ضمن مخاصمات مسلحانه یا غیر آن، تأثیر مستقیم بر زندگی افراد و

ارتباطات فردی و اجتماعی ایشان در محیط پیرامون دارد، شیوع پاندمی کووید-۱۹ نیز ارتباطات انسان‌ها از جنبه‌های مختلف تحت تأثیر قرار داده است و ضرورت مقابله با عوامل زمینه‌ساز آن و حمایت از حقوق بنیادین بشر، بیش از پیش مطرح است. از بررسی نمونه‌های متعدد، مشهود است که نقض قوانین و حقوق، می‌تواند همزمان ارتباط انسان‌های قربانی را با شبکه‌های مختلف از جمله محیط زیست پیرامون مخدوش سازد، و این در حالی است که مفهوم ارتباطات اکولوژیکی عمدتاً در رابطه با مناطق شهری، اکوسیستم‌های آبی و جنگل‌ها به کار می‌رود و در قلمروی عدالت حقوقی یا انتقالی اشاره صریحی به آن نشده است. با وجود این، عدالت انتقالی، دارای جنبه‌های ارتباطی مهم است. به عقیده برخی حقوقدانان، شاید یکی از مهم‌ترین و درازمدت‌ترین آثار زیست‌محیطی بیماری کووید-۱۹، به وجود آمدن نوعی آگاهی جدید ذهنی از جایگاه انسان بر روی کره زمین است. فرض تسلط انسان بر طبیعت، با همه‌گیری کووید-۱۹ شکسته و مشخص شده است که انسان نمی‌تواند پیامدهای ترکیبات شیمیایی پیچیده و بیوتکنولوژیکی متعددی که سالانه از طریق فعالیت‌های اقتصادی ایجاد می‌شود، و نیز تأثیرات هم‌افزا و خسارات زیست‌محیطی ناشی از آنها را به اندازه کافی پیش‌بینی و با آنها مقابله کند. کووید-۱۹ این ناتوانی انسان را به‌وضوح آشکار کرد. این بیماری همه‌گیر، این نکته را یادآور کرد که تمدن ضعیف و ناپایدار فعلی باید خود را با ظرفیت زیست‌محیطی و تاب‌آوری محدود کره زمین سازگار کند و از آن فراتر نرود (شمس، ۱۳۹۹: ۱۹۷-۱۹۶).

کووید-۱۹ و اختلال در روند عدالت انتقالی

عدالت انتقالی، مفهومی است که در سایه آن، انتقال و تعمیم دموکراتیک قدرت و زمینه جبران حداکثری جبران خسارات ناشی از بی‌عدالتی پس از منازعات شدید اجتماعی و نقض گسترده حقوق بشر یا حقوق بشردوستانه با کمترین هزینه قابل تصور، ممکن می‌شود. این معنا در برگزیده دامنه گسترده‌ای از اقدامات فراگیر مانند تأسیس کمیته‌های حقیقت‌یاب، ایجاد دادگاه‌های ویژه یا تخصیص بخشی از ظرفیت قضایی کشور به تعقیب و مجازات عاملان و آمران نقض سیستماتیک حقوق، برنامه‌های جبرانی و بازسازی، برقراری عدالت جنسیتی، بازسازی سیستم‌های امنیتی، حفظ یادبودها و یادمان قربانیان، درمان ترومای ناشی از خشونت‌های مسلحانه است. در هر حال، از آنجا که آثار پیچیده ناشی از نقض فاحش قواعد حقوق بشر یا بشردوستانه اغلب با انجام اقدامات منفرد و پراکنده قابل ترمیم نیستند، عدالت انتقالی مستلزم انجام زنجیره‌ای از اقدامات مرتبط جبرانی است (مهرگان، ۱۳۹۶: ۵۱-۴۹). به این ترتیب، هدف اصلی عدالت انتقالی، ایجاد و تحکیم صلح و آشتی است، البته رهیافت ارتباطات اکولوژیکی و همچنین موضوعات زیست‌محیطی و روابط انسان-طبیعت در آن کمرنگ است. درحالی که مطابق

نتایج برخی تحقیقات، در بسیاری از بلایای طبیعی و پدیده‌های زیست‌محیطی خارج از کنترل انسان‌ها، آسیب‌های مستقیم و غیرمستقیمی ع دیده‌ای متوجه افراد انسانی است از جمله: رها کردن گروه‌های به حاشیه رانده شده برای زندگی در مناطق پرخطر، عدم توزیع یا اولویت‌بندی توزیع کمک‌های حیاتی و ضروری و همچنین ممانعت یا عدم کمک به افراد آواره و بی‌خانمان ناشی از بلایای مذکور برای بازگشت به خانه‌های خود جهت بازسازی منازل و بهبود وضعیت (Bradley, 2017: 402). مفهوم عدالت انتقالی از این دیدگاه نشأت می‌گیرد که نمی‌توان به جامعه با ثبات، دارای صلح پایدار، عادلانه و مبتنی بر حاکمیت قانون دست یافت، مگر اینکه به میراث جنگ، جنایات و نقض گسترده حقوق بشر رسیدگی کرد. دوره انتقال، دوره‌ای بسیار حساس و سرنوشت‌ساز است که به دلیل تغییر ساختار یا سیاست‌های حکومت، اتخاذ سیاست‌های ویژه در زمینه‌های مختلف ضروری است. در مورد تعریف انتقال و تعیین زمان شروع و پایان آن، اجماع وجود ندارد. برای برخی، انتقال به معنای تغییر رژیم است اما برای برخی دیگر، ممکن است بسیار گسترده‌تر باشد (قریشی و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۲ و ۱۳۶). با وجود این و با توجه به ملاحظات انسانی مذکور، از منظر برخی حقوقدانان جای تعجب است که چرا بلایای طبیعی، خارج از قلمرو عدالت انتقالی است (بیگ زاده و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۲). این در حالی است که آلودگی محیطی می‌تواند به نارضایتی‌های اجتماعی و اقتصادی در جوامع انتقالی دامن بزند. از جمله موضوعاتی که در این زمینه مورد توجه قرار گرفته، عبارت است از تأثیر تغییرات آب و هوایی بر حمایت از حقوق بشر و بی‌توجهی به منازعات آب و هوایی که می‌تواند نقش بسیار مؤثری داشته باشد. رویکرد و نگاه جدید آن است که در مورد ارتباطات اکولوژیکی در چارچوب حقوق بین‌الملل و عدالت انتقالی، آگاهی محدود و اندکی وجود دارد و این امر، مستلزم تحول مفهوم‌سازی در رابطه با جنایات بین‌المللی خصوصاً جنایات جنگی و نقض‌های حقوق بشری با محوریت ارتباطات اکولوژیکی است (Clark, 2020: 1062). پس عدالت انتقالی واکنشی حقوقی - اجتماعی است در برابر نقض گسترده و سیستماتیک حقوق بشر یا بشردوستانه که با هدف تثبیت صلح و تضمین پایداری آن با شناسایی قربانیان نقض قاعده و پافشاری بر احقاق حقوق از دست‌رفته ایشان در سایه آشتی ملی و تقویت مبانی مردم‌سالاری تأسیس می‌شود. این معنا، تابع اوضاع و احوال و متغیرهای گوناگون اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی است که شاکله آن بسته به شرایط زمان و مکان، ممکن است دگرگون شود (مهرگان، ۱۳۹۶: ۵۱).

برخی از اهداف اصلی عدالت انتقالی، آشتی و صلح و احیا و بازسازی ارتباطات اجتماعی از دست‌رفته در جوامعی است که درگیر مخاصمه و نزاع هستند. اصلاحات ساختاری می‌تواند تا حدی به عنوان بخشی از تلاش‌های ارتباطی با هدف ترمیم اعتماد به دولت و نهادهای آن تلقی شود و جبران خسارت را می‌توان راهی برای ارتباط مجدد مردم با حقوق و متعلقانشان و نیز ایجاد ارتباطات ملموس میان جوامع و گذشته آنها، تصور کرد. همچنین عدالت جبرانی می

تواند ارتباطات ناشناخته‌ای ناظر بر بی‌عدالتی‌های معاصر را در یک بستر تاریخی موسع مورد توجه قرار دهد و خطر ناشی از قطع ارتباطات را با شناسایی این مهم تعدیل خواهد کرد که صدمات وارد بر افراد دارای تبعات و عواقب جمعی است و مانند خسارات فردی نیازمند جبران و ترمیم هستند (Balasco, 2017: 2).

در خصوص حقوق بین‌الملل کیفری، با توجه به تأسیس و توسعه دادگاه‌های بین‌المللی و مختلط و اصل صلاحیت جهانی - که یک دولت از جانب جامعه بین‌المللی اقدام می‌کند - به‌طور خاص جهانی شدن و ارتباط متقابل میان قلمرو ملی و جهانی و رابطه میان موضوعات داخلی و بین‌المللی نمود دارد. علاوه بر این، در مقدمه اساسنامه رم به ارتباطات غیرمادی اشاره شده که مردم و فرهنگ‌های مختلف را یکپارچه می‌کند. نظریه‌پردازی در مورد جنایات جنگی و نقض‌های شدید حقوق بشر مبتنی بر این فرض است که اقدامات مذکور منتج به قطع و اختلال ارتباطات اکولوژیکی می‌شوند و همین امر ضرورت و اهمیت نقش بالقوه حقوق بین‌الملل کیفری و عدالت انتقالی را در بازسازی و ترمیم ارتباطات قطع یا دچار آسیب‌شده را مضاعف می‌کند. در این رابطه، در جوامع پس از جنگ و در حال گذار لازم است برای ترمیم و بازسازی شبکه‌های پیچیده‌ای از مناسبات اقدام شود (Clark, 2020: 1058).

به عقیده برخی حقوقدانان، ظهور پرقدرت ویروس کووید-۱۹ را می‌توان در زمره عوامل قربانی‌کننده افراد بشر دانست که واکنش دولت را در زمینه جبران خسارت طلب می‌کند. از نگاه حقوق کیفری، در یک سو مسئولیت کیفری دولت در خصوص انتشار ویروس و اقدامات ناکافی دولت‌ها در زمینه مقابله و اطلاع‌رسانی در مورد آن مطرح می‌شود و از سوی دیگر موضوع جبران خسارت‌های جسمانی وارده به قربانیان مستقیم بیماری و نیز خسارت‌های روانی وارده به جامعه ناشی از بار روانی تحمیل شده در نتیجه پوشش رسانه‌ای همراه با اغراق از وقایع مربوطه، قابل طرح است. اگر بپذیریم که قربانیان حوادث به جبران خسارت نیازمندند، می‌توان اصول کلی حاکم بر جبران خسارت دولتی را در خصوص اپیدمی ویروس کووید-۱۹ نیز اعمال‌شدنی دانست. اگرچه تبیین مسئولیت کیفری دولت در این باره با همه مباحث خاص خود نیازمند مجالی مستقل است (مهر، ۱۳۹۹: ۱۴۴-۱۴۳)، بنابراین پاندمی کووید-۱۹ به‌عنوان پدیده جهانی و عاملی که موجب اختلال ارتباطات اکولوژیکی شده و جوامع و زندگی افراد را به‌شدت تحت تأثیر قرار داده است، از این منظر می‌تواند در حوزه عدالت انتقالی مطرح و مورد توجه باشد.

۱. مطالعه موردی: کووید-۱۹ و تحقق عدالت انتقالی در آفریقا

در سال ۲۰۱۹، اتحادیه آفریقا با راهبرد عدالت انتقالی^۱، ابزار جدیدی را برای جبران معضلات پیشین و جنایات ارتكابی گسترده در این قاره به‌کار گرفت (مهرگان، ۱۳۹۶: ۵۳). این راهبرد،

1. the African Union, Transitional Justice Policy (AUTJP), Adopted February 2019

هنگامی به تصویب رسید که هنوز پاندمی کووید-۱۹ در جهان و در این قاره، به منزله بحران جدی سلامت عمومی مطرح نبود. اما به مرور روندهای عدالت انتقالی به طرق مختلف تحت تأثیر این بحران قرار گرفته‌اند. قربانیان نقض‌های حقوق بشر، که محور و هدف همه اقدامات عدالت انتقالی‌اند، ضربه سختی را متحمل شده‌اند. وضعیت قربانیان در برابر فرایندهای عدالت انتقالی در برخی کشورهای آفریقایی، از زمان شیوع پاندمی کووید-۱۹، موضوع برخی تحقیقات اخیر در حیطه حقوق بین‌الملل کیفری قرار گرفته و در جهت بهبود وضعیت قربانیان نقض حقوق بشر و اعمال فرایندهای عدالت انتقالی در زمان شیوع پاندمی کووید-۱۹، پیشنهادهایی مطرح شده است. بحران کووید-۱۹، قربانیان نقض حقوق بشر را به طرق مختلف در قاره آفریقا تحت تأثیر قرار داده و به طور کلی این بحران، وضعیت نامطلوب قربانیان را تشدید کرده است، در حال حاضر این افراد با معضلات ساختاری مواجهند و آسیب‌پذیری ایشان با توجه به وضعیت نامطلوب اقتصادی اجتماعی تشدید خواهد شد. در خصوص مسائل مربوط به عدالت انتقالی، قربانیان با نقض مداوم حقوق بشر روبه‌رو شده‌اند، بی‌ثباتی سیاسی و اختلال در عملکرد کمیسیون‌های حقیقت‌یاب، به توقف یا نقصان فرایندهای عدالت انتقالی منجر می‌شود و طراحی و اجرای اقدامات ویژه قربانیان با موانعی مواجه خواهد شد.

هنگامی که اولین موارد کووید-۱۹ در مارس ۲۰۲۰ در قاره آفریقا تأیید شد، برخی کشورهای آفریقایی با نقض‌های حقوق بشر سروکار داشتند و تعداد زیادی از افراد به‌دنبال جبران خسارت ناشی از نقض‌های مزبور بودند که ناگهان، اتحادیه آفریقا که سال ۲۰۲۰ را با عنوان «خاموش کردن سلاح‌ها» نامگذاری کرده بود، با بحران جدید کووید-۱۹ به شدت غافلگیر شدند (African Union, 2020: 1). بحران کووید-۱۹ بر عدالت انتقالی در قاره آفریقا، تأثیر منفی داشته و موجب تشدید بحران‌های سیاسی و اجتماعی در تعدادی از کشورها شده است. فاکتورهای کارآمدی فرایندهای عدالت انتقالی، مانند شرایط سیاسی، اقتصادی و اجتماعی و شاخص‌های راهبردی سنجش سازوکارهای مرتبط طی این مدت، بدون تغییر مانده یا کاهش یافته و جایگاه جبران خسارت قربانیان نقض حقوق بشر در فهرست اولویت‌های دولت‌ها، تنزل یافته است.

از نظر عملی، فراتر از مباحث نظری و تئوری امروز باید روی این مسئله تمرکز شود که چگونه عدالت انتقالی می‌تواند به کمک قربانیان و جوامع متأثر از نقض حقوق بشر آید. در شرایط کنونی، عدالت انتقالی برای اقدامات خود به‌منظور حفظ منافع قربانیان، باید توجیه قابل قبولی ارائه دهد. پاندمی کووید-۱۹ نواقص ساختاری کشورها را در حفاظت از شهروندان خود آشکار کرد (در نظام سلامت و تأمین اجتماعی) و به‌خوبی نشان داده شد که عدم تمایل به اقدام سریع برای حل مسائل مربوط به مسئولیت‌پذیری، به‌خودی‌خود می‌تواند وضعیت قربانیان را وخیم‌تر کند. همچنین ضرورت جبران خسارت قربانیان نقض حقوق بشر را تأیید کرد.

در کشورهایایی که روند عدالت انتقالی در حالت تعلیق و یا با موانعی مواجه بوده، شرایط قربانیان در طول پاندمی، وخیم‌تر شده است. به‌طور نمونه می‌توان به وضعیت کشور لیبی اشاره کرد. روند عدالت انتقالی از سال ۲۰۱۲ با تشکیل کمیسیون گفت‌وگو و آشتی^۱ آغاز شد، که در سال ۲۰۱۴ به کمیسیون حقیقت، عدالت و آشتی^۲ تغییر نام داد و مأمور رسیدگی به وضعیت و تغییر اوضاع افراد شد. سپس رسیدگی به وضعیت لیبی در مورد جنایات جنگی ارتكبابی ضمن حمله به بناهای تاریخی و مذهبی در تیمبوکتو^۳ در ژوئن و جولای ۲۰۱۲ در دستور کار دیوان بین‌المللی کیفری قرار گرفت و این رسیدگی با صدور حکم مجازات ۹ سال حبس برای المهدی در سال ۲۰۱۶^۴ و جبران خسارت نمادین دولت مالی و یونسکو در سال ۲۰۲۱ خاتمه یافت، که در ضمن آن آغاز جبران خسارات فردی و جمعی اعلام شد. با وجود این در همین زمان پیگردهای کیفری داخلی در این زمینه با چالش جدی مواجه شد از جمله محاکمه ژنرال سانگو که متهم به قتل ۲۱ کلاه قرمز بود، در دادگاه باماگو پایان داده شد.^۵ در شرایط فعلی خصوصاً پس از شیوع پاندمی کووید-۱۹، برداشتی از عدالت انتقالی مورد توجه و مورد نیاز است که ضمن تمرکز بر اولویت‌ها با نوآوری و خلاقیت، بتواند سازگاری مطلوب را با شرایط و وضعیت اجتماعی اقتصادی جوامع داشته باشد (African Union, 2020: 4-6).

۲. اعمال راهبرد عدالت انتقالی اتحادیه آفریقا در مورد قربانیان در زمان شیوع کووید-۱۹

راهبرد پیشنهادی دبیر کل در مورد عدالت انتقالی، در سال ۲۰۱۰ مشتمل بر ده اصل کلی ذیل است که برخی از آنها در جوامع انتقالی به‌شدت در زمان شیوع پاندمی کووید-۱۹ تحت تأثیر قرار گرفت: حمایت و تشویق فعال و متابعت از موازین و هنجارهای بین‌المللی در طراحی و اجرای عدالت انتقالی؛ توجه به بافت جامعه سیاسی در مناطق عملیاتی به‌هنگام طراحی و اجرای عدالت انتقالی؛ اِبتنای عدالت انتقالی بر مبنای داده‌های آماری و ظرفیت و توان اجتماعی هر کشور و تعمیم آن بر آحاد اجتماع؛ تلاش جدی و گسترده برای تبیین و صیانت از حقوق زنان؛ توجه عمیق به مسئله حساس حقوق کودک؛ متمرکز ساختن قربانیان (انسان) در نقطه ثقل طراحی و اجرای عدالت انتقالی؛ ایجاد هماهنگی کامل میان عدالت انتقالی و حکومت قانون؛ ایجاد پیوند میان عناصر شاکله عدالت انتقالی با یکدیگر در مراحل طراحی و اجرا؛ طراحی و اجرای عدالت انتقالی بدون هرگونه تبعیض و معطوف به کشف و حل همه

1. the Dialogue and Reconciliation Commission

2. the Truth, Justice and Reconciliation Commission

3. Timbuktu

4. International Criminal Court, Al Mahdi case: ICC Trial Chamber VIII issues reparations order, 17 August 2017, <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name=pr1329>.

5. Africanews, "Mali court ends trial of former coup leader Sanogo," 15 March 2021, <https://www.africanews.com/2021/03/15/mali-court-ends-trial-of-former-coup-leader-sanogo/>

موارد نقض قواعد حقوقی در قانون و عمل؛ مشارکت و همکاری واقعی و مؤثر جامعه جهانی در تعمیم عدالت انتقالی (مهرگان، ۱۳۹۶: ۵۴).^۱ علی‌رغم درک این واقعیت که عدالت انتقالی راهکاری محتمل است، به‌نظر می‌رسد که وضعیت قربانیان نقض فاحش حقوق بشر به‌شدت مرتبط با تعهدات منسجم، همگن و مستمر برای جامعه در کل است. پاندمی کووید-۱۹، بیش از هر چیز به ما آموخت که برای رهایی از تهدید جمعی، تلاش‌های هماهنگ و همسو لازم است. همچنان که از سال‌ها تلاش و اهتمام برای مواجهه با جنایات گسترده و آثار آنها آموخته‌ایم که رسیدگی به وضعیت قربانیان جنایات مزبور نیازمند اقدام سریع، هماهنگ و در دسترس است. حال در شرایط پاندمی کووید-۱۹ و پس از آن، اجرای راهبرد عدالت انتقالی اتحادیه آفریقا با این معضل جدی مواجه است که قربانیان نقض حقوق بشر و جنایات بین‌المللی که در واقع هدف اصلی اجرای راهبردهای مذکورند، بر این باورند که برای دولت‌ها و سیاستمداران در اولویت قرار ندارند. این در شرایطی است که برای حفظ شتاب جهت تحقق اهداف انسانی، راهبرد عدالت انتقالی اتحادیه آفریقا نیازمند سازگاری با شرایط متفاوت و غلبه رویکردی نتیجه‌گراست (African Union, 2020: 6).

تأثیر کووید-۱۹ بر عملکرد دیوان بین‌المللی کیفری

مقارن با اعلان همه‌گیری کووید-۱۹، دیوان بین‌المللی کیفری مجموعه‌ای از اقدامات را برای اطمینان از استمرار فعالیت‌های خود در راستای تحقق عدالت کیفری بین‌المللی انجام داده است. بدین‌منظور، دیوان پیشبرد امور مقتضی را در دفاتر مرکزی و دفاتر کشوری با رویکرد مجازی تنظیم کرد. با این اقدام، دیوان تلاش کرده است تا رفاه کارکنان و تداوم فعالیت‌ها را به‌طور توأمان دنبال کند. بر این اساس، دیوان در اجرای مأموریت خود اهتمام کرد که عبارت است از تعقیب و محاکمه افرادی که ادعا می‌شود مرتکب یک یا چند مورد از جنایات مندرج در اساسنامه رم شده‌اند. به این ترتیب، دیوان از مجموعه‌ای از اقدامات تکنولوژیکی و بهداشتی به‌منظور انجام مراحل قبل از محاکمه، محاکمه و تجدیدنظر در روندی عادلانه و سریع استفاده کرده است. این مراحل شامل اجرای حکم بازداشت و انتقال مظنونان به بازداشتگاه دیوان تا برگزاری جلسات دادرسی در صحن دیوان را شامل می‌گردد. با توجه به واکنش و اقدامات انجام‌گرفته توسط دیوان، همسو با ماهیت در حال تحول پاندمی کووید-۱۹، دیوان بین‌المللی کیفری اطمینان داده که در برابر این بحران بی‌سابقه بهداشتی جهانی، در انجام مأموریت خود یعنی مقابله با بی‌کیفر ماندن جنایات بین‌المللی و تحقیق، تعقیب و رسیدگی به آنها همچنان مقاوم و مُصر است.

۱. مهرگان، ۱۳۹۶: ۵۴.

۱. اقدامات ناظر بر امور اداری دیوان مرتبط با پاندمی کووید-۱۹

دیوان در مواجهه با کووید-۱۹، تلاش کرده است تا رفاه کارکنان و تداوم فعالیت‌ها را به‌طور توأمان دنبال کند. دیوان که دارای دفتر مرکزی در لاهه و دفاتر در برخی کشورهاست، مجبور بود اقدامات ملی قابل اجرا را با موقعیت «فراسرزمینی»^۱ خود ترکیب کند. به‌عبارت دیگر، دیوان علاوه‌بر رعایت مقررات اختصاصی، اتخاذ اقدامات همسو با تأمین سلامت عمومی را در کشورهای محل استقرار دفاتر خود الزامی کرد. در ۹ مارس ۲۰۲۰، سه روز پیش از اینکه سازمان جهانی بهداشت، کووید-۱۹ را به‌عنوان بیماری همه‌گیر اعلام کند، ریاست، دادستان و مدیر اجرایی دیوان برای تشکیل تیم مدیریت بحران^۲ به‌عنوان یک گروه کاری سازمانی اقدام کردند که مأموریت آن، ارائهٔ رهنمودهایی در زمینهٔ مدیریت پاندمی از نظر ساختاری و از نظر رفاه کارکنان بود.

به‌عنوان بخشی از روند مجازی شدن دفاتر، کارکنان به‌تدریج از طریق نرم‌افزار سیتیریکس^۳ به پیشخوان مجازی دسترسی پیدا کردند (ICC-ASP/19/10/AV: paras. 215, 242). برای دفاتر کشوری، این رویکرد شامل مقامات محلی و دستورالعمل‌های سازمان ملل متحد است (Administrative Guidelines for Offices on the Novel Coronavirus (COVID-19 Pandemic), 2020: 5). انتقال سریع کلی به دفاتر مجازی و قرنطینهٔ خانگی، در کنار عوامل دیگر، موجب بروز چالش‌هایی در زمینهٔ رفاه و سلامت کارکنان از یک سو و بهره‌وری و کارایی این نهاد شده است. به‌منظور تسهیل انتقال به دفاتر مجازی همه بخش‌ها و واحدها برای حفظ تماس روزانه ترغیب شدند. در کنار این، جلسات از طریق سیستم عامل‌هایی مانند سیگنال و وب‌اکس^۴ انجام شد. به موازات آن، راهنما و دستورالعمل‌هایی برای بهینه‌سازی دفاتر مجازی در دسترس قرار گرفت. چندین طرح در مورد سلامت ذهنی و جسمی، بهره‌وری و انعطاف‌پذیری آغاز شد، تا در نتیجهٔ آنها چارچوب رفاه کارکنان دیوان بین‌المللی^۵ کیفری تقویت شود. شورای اتحادیهٔ کارکنان^۶ چند الگوی ارزیابی و سنجش را در رابطه با دورکاری (کار در منزل) با همکاری واحد بهداشت حرفه‌ای^۷ طراحی کرده است که تصویر واضح‌تری از وضعیت سلامت عمومی کارکنان ارائه می‌دهد. با حضور مدیران، وبینارهای زنده در موضوعات مختلفی مانند بهره‌وری، رفاه و انعطاف‌پذیری برگزار شد. علاوه‌بر این، ریاست و مدیر اجرایی تلاش کرده‌اند تا اطمینان حاصل کنند که مدیریت مرکز بازداشت دیوان، مراقبت‌های مستمر را در جهت حفظ سلامت و رفاه زندانیان انجام می‌دهد (ICC/PRES/D/G/2020/001)

1. 'extraterritorial' status
2. the Crisis Management Team (CMT)
3. the Citrix Application
4. Signal and WebEx
5. ICC Staff Wellbeing Framework
6. The Staff Union Council (SUC)
7. the Occupational Health Unit (OHU)

با کاهش قرنطینه در اتحادیه اروپا و کشور مقرر در هفته‌های اولیه ماه مه ۲۰۲۰، مدیران در مورد مرحله‌ای «تدریجی» برای بازگشت کارکنان به مقرر دستورالعمل ویژه توافق کردند (Abtahi, 2020: 1070-1072).

۲. تحولات در فرایند قضایی و دادرسی دیوان مرتبط با پاندمی کووید-۱۹

اقدامات ذیل برای اطمینان از کارایی در مأموریت اصلی دیوان در جهت تحقق عدالت کیفری بین‌المللی و برای تعقیب و محاکمه جنایات شدید ضدبشری انجام گرفته است. انجام فعالیت‌های قضایی مربوط به جنایات ارتكابی در هزاران کیلومتر دورتر از مقرر دیوان در بحبوحه پاندمی کووید-۱۹، چالش‌های بزرگی را به‌ویژه از نظر انجام تحقیقات میدانی و برگزاری جلسات دادرسی به‌وجود آورد. علی‌رغم محدودیت‌های بین‌المللی و ممنوعیت سفر، دیوان روندهای قضایی خود را به مؤثرترین شکل ممکن انجام داد.

طی همه‌گیری کووید-۱۹، همزمان با پیگیری مجازی امور در دفاتر کشوری و در دفتر مرکزی، کاهش توانایی کارکنان دیوان در جمع‌آوری شواهد و دسترسی به منابع اطلاعاتی مورد نیاز از جمله مباحث چالش‌برانگیز بود (ICC-ASP/19/5, 2020: para. 29).

شعب دیوان در مورد موضوعات خاص تصمیمات مقتضی را اتخاذ کرده‌اند، حتی اگر «قضایا و وضعیت‌های تحت تحقیق یا در مرحله رسیدگی» از بحران کووید-۱۹ تأثیر پذیرفته بود. در مدت اداره مجازی، رسیدگی‌های قضایی در شعب مقدماتی در جریان بود. مورد شعب محاکمه و صدور حکم، آنها یا در مرحله تدوین پیش‌نویس حکم یا آماده‌سازی پرونده برای محاکمه بودند.^۱ شعب تجدیدنظر نیز بر روی درخواست‌های متقابل و نهایی کار می‌کرد.^۲ بنابراین، تا آنجا که مربوط به ویژگی مکتوب بودن رسیدگی‌های قضایی بود، دیوان به‌صورت مجازی در ادارات، امور را پیش برده است و نهایت اهتمام خود را برای تسهیل در ثبت موارد و برگزاری جلسات مجازی و تبادل ایمیل در فضایی امن کرد. با این حال در مورد فعالیت‌های مرتبط با جلسه دادرسی مسئله قدری متفاوت و چالش اصلی این بوده است که چگونه می‌توان آنچه را که به ظاهر متناقض است، سازماندهی کرد: استماع در جلسه دادرسی به شکل مجازی؟ در ۲۳ ژوئن ۲۰۲۰، ریاست دیوان دستورالعمل قضایی در مورد برگزاری جلسات دادگاه در

1. Trial Chamber IV on the case of The Prosecutor v. Abdallah Banda Abakaer Nourain; Trial Chamber V on the case of The Prosecutor v. Alfred Yekatom and Patrice-Edouard Ngai'ssona; Trial Chamber VI on the case of The Prosecutor v. Bosco Ntaganda; Trial Chamber VIII on the case of The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi; Trial Chamber IX on the case of The Prosecutor v. Dominic Ongwen; and Trial Chamber X on the case of The Prosecutor v. Al Hassan Ag Abdoul Aziz Ag Mohamed Ag Mahmoud, at <https://www.icc-cpi.int/Pages/crm.aspx> (visited 13 September 2021)

2. For example, Decision on counsel for Mr Gbagbo's request for reconsideration of the 'Judgment on the Prosecutor's appeal against the oral decision of Trial Chamber I pursuant to article 81(3)(c)(1) of the Statute' and on the review of the conditions on the release of Mr Gbagbo and Mr Ble' Goude', Gbagbo and Ble' Goude' (ICC-02/11-01/15 OA 14), Appeals Chamber, 28 May 2020.

زمان همه‌گیری کووید-۱۹ را منتشر کرد (ICC/PRES/D/G/2020/001: 3-5). مطابق آن، قلمرو وسیعی از اختیارات برای شعب دیوان در مراحل مقدماتی قبل از محاکمه، محاکمه و تجدیدنظر مقرر شده است مبنی بر اینکه جلسات استماع به صورت حضوری در یک یا چند سالن دیوان، و یا اینکه از طریق مجازی (بدون نیاز به حضور فیزیکی افراد در صحن دیوان) با کاربرد فناوری‌های ارتباطاتی و یا ترکیبی از دو حالت حضوری و مجازی برگزار شود (Guidelines for the Judiciary concerning the holding of Court hearings during the COVID-19 pandemic, 2010: para.. 2). در این شرایط هر یک از شعب، تطابق شکل استماع با حقوق و حمایت‌های مقرر در اساسنامه رم و آیین دادرسی و ادله دیوان را مورد توجه قرار خواهد داد علاوه بر این، آنها باید محدودیت‌های موجود در کشورهای محل حضور اصحاب دعوا و شرکت‌کنندگان را نیز در نظر بگیرند. ضمیمه سند مذکور همچنین مشتمل بر «پروتکل بهداشت و ایمنی شغلی»^۱ دقیق برای برگزاری جلسات دادگاه در طول همه‌گیری کووید-۱۹ بود. این دستورالعمل‌ها با مشورت قضات و با توجه به تجربیات شعب مقدماتی، محاکمه و تجدیدنظر تدوین شد.

در ۲۹ آوریل ۲۰۲۰، شعبه رسیدگی‌کننده در پرونده دادستان علیه الحسن عبدالعزیز، قراری صادر کرد مبنی بر اینکه ارائه اطلاعات و اقدامات مرتبط با دادرسی، به روش‌هایی باشد که تأثیر کووید-۱۹ به حداقل ممکن برسد (7: ICC-01/12-01/18, 2020). این قرار با توجه به جلسه از پیش مقرر شده در ۱۴ جولای ۲۰۲۰ صادر شد، اگرچه می‌تواند مبنایی برای سایر جلسات برنامه‌ریزی شده در ماه‌های بعد نیز باشد. با توجه به چالش‌های لجستیکی مرتبط با دفاتر مجازی، این شعبه دیوان قراری صادر کرد تا بتواند پیشنهاد‌های اداره ثبت و سایر ذی‌نفعان را در مورد یافتن روش مناسب برای انجام جلسات گردآوری کند. شعبه مذکور یادآور شد که سفرهای بین دولت میزبان و مالی به شدت تحت تأثیر محدودیت‌های اعمال شده برای مهار همه‌گیری کووید-۱۹ قرار گرفته است. بنابراین، مقرر شد که جلسات می‌تواند به صورت مجازی، نیمه‌مجازی، حضوری (جلسات در دادگاه) یا ترکیبی از آنها برگزار شود (12: para. ICC-01/12-01/18, 2020). در ۹ ژوئن ۲۰۲۰، علی محمدعلی عبدالرحمان پس از تسلیم داوطلبانه در جمهوری آفریقای مرکزی به بازداشتگاه دیوان بین‌المللی کیفری منتقل شد. تسلیم و انتقال وی به مقر دیوان از طریق همکاری نزدیک با جمهوری آفریقای مرکزی، چاد، فرانسه، نمایندگی سازمان ملل متحد در جمهوری آفریقای مرکزی و کشور میزبان انجام گرفت. در ۱۵ ژوئن ۲۰۲۰، اولین حضور او از مرکز بازداشت دیوان از طریق ارتباط ویدئویی با قاضی شعبه مقدماتی ۲ با حضور در دفتر دادستان انجام گرفت. از ۲۲ تا ۲۴ ژوئن ۲۰۲۰، شعبه تجدیدنظر دیوان جلسه‌ای تقریباً مجازی در پرونده دادستان علیه (Gbagbo & Ble´ Goude) به منظور دریافت مشاهدات طرفین و شرکت‌کنندگان در مورد تجدیدنظر دادستان علیه تصمیم تبرئه در این پرونده برگزار

کرد (URGENT Prosecution Notice of Reference List for Oral Submissions, ICC-) (02/11-01/15, 2020). جلسه با حضور دادستان، اشخاص تیرنه شده و وکیل مدافع آنها، و افرادی از دفتر مشاوره عمومی قربانیان در دادگاه برگزار شد. افراد در نتیجه همه گیری کووید-۱۹ برای حضور در مقر دیوان، صحن علنی آن، شعب یا دفاتر دیوان و یا در مکان‌هایی خارج از دیوان ملزم به رعایت دستورالعمل‌های مقرر بودند، از جمله باید فاصله گذاری اجتماعی را رعایت می کردند. در ۱۴ ژوئیه ۲۰۲۰، محاکمه الحسن در شعبه مقدماتی آغاز شد.^۱ به دلیل همه گیری کووید-۱۹، حضور برای تعداد محدودی از نمایندگان رسانه‌ها، جامعه دیپلماتیک و عموم آزاد بود (Abtahi, 2020: 1073-1075).

نتیجه گیری

در سال ۲۰۲۰، پاندمی کووید-۱۹ به تعطیلی جهان منجر شد، به گونه‌ای که پیش از آن وقوع چنین پدیده‌ای غیرقابل تصور بود. شیوع ویروس کووید-۱۹ در جهان، عرصه‌های مختلف حقوق را از جمله در حوزه حقوق بین‌الملل کیفری تحت الشعاع قرار داد. پاندمی کووید-۱۹، موجد وابستگی متقابل بشریت در این جهان در حال تحول و دگرگونی است. ضمن تأیید این وابستگی متقابل، همان‌طور که پاندمی مؤید تعامل چندوجهی، پیچیده و اجتماعی-زیست‌محیطی است، بیماری‌های مشترک بین انسان و حیوان (منتقل‌شونده از حیوان به انسان)، به منزله نقض ارتباطات اکولوژیکی قلمداد می‌شوند. رابطه پاندمی کووید-۱۹، حقوق بین‌الملل کیفری و عدالت انتقالی امر بسیار مهمی است. کووید-۱۹ به اختلال در ارتباطات اکولوژیکی منجر می‌شود. این پاندمی به‌عنوان فرصتی هرچند غیرمستقیم، برای گسترش مفهوم ارتباطات زیست‌محیطی در سمت و سوی جدید مدنظر قرار گرفته است. در مباحث نظری جدید، جنایات جنگی و نقض حقوق بشر به‌عنوان نقض ارتباطات زیست‌محیطی، زمینه‌ای برای تفکر اکولوژیکی بیشتر در مورد حقوق بین‌الملل کیفری و عدالت انتقالی فراهم کرده است. همچنین در چشم‌اندازی وسیع، جنایات بین‌المللی علاوه بر آسیب‌های زیست‌محیطی، به ورود خسارت به زیست‌بوم‌های اجتماعی منجر می‌شود و از این منظر، برخی پژوهشگران تأکید دارند که بوم‌شناسی حقوقی^۲ جدید، واقعیت اجتماعی را صرفاً مجموعه‌ای از ساختارهای مشتمل بر افراد انسانی تلقی نمی‌کند، بلکه آن را متشکل از شبکه‌های اجتماعی و جوامع می‌داند. در این صورت، تأثیر ارتکاب جنایات بین‌المللی مانند جنایات جنگی و نقض‌های حقوق بشری بر ایجاد اختلال در این مناسبات و روابط مشهود خواهد بود، چنانکه

1. 'Al Hassan Trial Opens at the International Criminal Court', 14 July 2020, available online at <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name/4pr1531> (visited 13 September 2021)

2. ecology of law

تجربه جامعه بین‌المللی در این ماه‌های اخیر و با توجه به همه‌گیری کووید-۱۹ در این زمینه بسیار ملموس و محسوس است. بنابراین، مفهوم نقض یا ایجاد اختلالات در ارتباطات اکولوژیکی، به‌منزله حلقه اتصال کووید-۱۹ با حقوق بین‌الملل کیفری مورد تأکید است. همچنان که جنایات بین‌المللی نیز می‌تواند تأثیرات محیطی چشمگیری به‌جای بگذارد. در واقع امروز پذیرفته شده که جنایات بین‌المللی هم دارای جنبه بشری هم دارای بُعد زیست‌محیطی هستند. در مورد ارتباط پاندمی با عدالت کیفری بین‌المللی گفته شده است که پاندمی‌ها و جنایات بین‌المللی ممکن است مقوم هم و هر دو ناشی از عناصر مهلکی مشابه مانند کمبود خدمات حیاتی و بنیادین و فقر سیستماتیک باشند. از این منظر، عدالت کیفری بین‌المللی به‌منزله پاسخی جامع و کارآمد مدنظر است که اقدامات جنایتکاران جنگی را کیفرانگاری و عواقب خسارت‌بار آن را جبران می‌کند و هم با عوامل زمینه‌ای بروز پاندمی، مقابله کند. از این منظر، ارتباطی ارگانیک میان آثار پاندمی و ارتکاب جنایات بین‌المللی قابل تصور است. مقارن با شیوع کووید-۱۹، موضوعات و ملزومات حقوق بشری نظیر حق حیات، حق بر سلامت، حق بر امنیت، آزادی، برابری، احترام به حریم شخصی، منع توسل به زور، خشونت و... دیگر بار کانون رصدنمایی، سنجش و ارزیابی فعالان و کنشگران حقوق بشر قرار گرفته و این مسئله به‌طور جدی مطرح است که ظرفیت نظام عدالت کیفری بین‌المللی در پیگرد عامل یا عاملین انتشار ویروس و جبران خسارات ناشی از این پاندمی چه است. اگرچه باید پذیرفت که در حال حاضر نظام حقوق بین‌الملل کیفری، فاقد ظرفیت‌های لازم برای تحقق این مهم است. تأثیر پاندمی کووید-۱۹ بر روند تحقق عدالت انتقالی از جمله مباحث مرتبط با عدالت کیفری است. هدف اصلی عدالت انتقالی، ایجاد و تحکیم صلح و آشتی است، البته رهیافت ارتباطات اکولوژیکی و همچنین موضوعات زیست‌محیطی و روابط انسان-طبیعت در آن کمرنگ است. حال آنکه پاندمی کووید-۱۹ به‌عنوان پدیده جهانی و عاملی که موجب اختلال ارتباطات اکولوژیکی شده و جوامع و زندگی افراد را به‌شدت تحت تأثیر قرار داده است، از این منظر می‌تواند برای بازسازی و ترمیم ارتباطات قطع یا دچار آسیب شده و حمایت از حقوق افراد انسانی در حوزه عدالت انتقالی مطرح و مورد توجه باشد. رویکرد و نگاه جدید آن است که در مورد ارتباطات اکولوژیکی در چارچوب حقوق بین‌الملل و عدالت انتقالی، آگاهی محدود و اندکی وجود دارد و این امر، مستلزم تحول مفهوم‌سازی در رابطه با جنایات بین‌المللی خصوصاً جنایات جنگی و نقض‌های حقوق بشری با محوریت ارتباطات اکولوژیکی است، حتی فراتر از این به عقیده برخی حقوقدانان، ظهور پر قدرت ویروس کووید-۱۹ را می‌توان در زمره عوامل قربانی‌کننده افراد بشر دانست که واکنش دولت را در زمینه جبران خسارت طلب می‌کند. شیوع پاندمی کووید-۱۹ ارتباطات انسان‌ها از جنبه‌های مختلف را تحت تأثیر قرار داده است و ضرورت مقابله با عوامل زمینه‌ساز آن و حمایت از حقوق بنیادین بشر، بیش از پیش مطرح است. این در حالی است که

در مورد تأثیر کووید-۱۹ بر روند تحقق عدالت انتقالی در قبال قربانیان جنایات بین‌المللی و نقض‌های گسترده حقوق بشر و حقوق بشردوستانه شاهدیم که اهتمام دولت‌های ذی‌ربط تا حدودی متزلزل و روند اجرای آن کند و با موانعی مواجه شده است که موجب بروز نگرانی‌های جدی از سوی فعالان حقوق بشری در برخی مناطق از جمله آفریقا شده است. در شرایط پاندمی کووید-۱۹، اجرای راهبرد عدالت انتقالی اتحادیه آفریقا با این معضل جدی مواجه است که قربانیان نقض حقوق بشر و جنایات بین‌المللی که در واقع هدف اصلی اجرای راهبردهای مذکورند، بر این باورند که برای دولت‌ها و سیاستگذاران در اولویت قرار ندارند. این در شرایطی است که برای حفظ شتاب جهت تحقق اهداف انسانی، راهبرد عدالت انتقالی اتحادیه آفریقا نیازمند سازگاری با شرایط متفاوت و استمرار بر تداوم عملکرد تا تحقق اهداف است. همچنین از زمانی که کووید-۱۹ توسط سازمان جهانی بهداشت به‌عنوان بیماری همه‌گیر اعلام شد، دیوان بین‌المللی کیفری مجموعه‌ای از اقدامات را برای اطمینان از استمرار فعالیت‌های خود انجام داد. با توجه به واکنش و اقدامات انجام‌گرفته همسو با ماهیت در حال تحول پاندمی کووید-۱۹، دیوان بین‌المللی کیفری نشان داد که در برابر این بحران بی‌سابقه بهداشتی جهانی، در انجام مأموریت خود یعنی مقابله با بی‌کیفر ماندن جنایات بین‌المللی و تحقیق، تعقیب و رسیدگی به آنها براساس مقتضیات زمان و مکان از سرعت عمل بالا و انعطاف‌پذیری مطلوب برخوردار است. امید است این نحوه عملکرد دیوان در بحران همه‌گیری کووید-۱۹، به‌عنوان الگویی برای نظام‌های قضایی ملی در شرایط مشابه مورد توجه قرار گیرد.

منابع

۱. فارسی

- مقالات

۱. بیگزاده، ابراهیم؛ قاری سید فاطمی، سیدمحمد؛ محمودی، سیدهادی؛ لطیفیان، محمدحسین (۱۳۹۹)، «معضل کرونا در آیین حقوق بین‌الملل معاصر»، *فصلنامه تحقیقات حقوقی*، ویژه‌نامه حقوق و کرونا، ص ۵۷-۱۱.
۲. پورالخاص نوکنده‌بی، محمد؛ امان جهانی، ویدا؛ مصطفی‌زاده، رئوف؛ حزباوی، زینب (۱۴۰۰)، «اثرات همه‌گیری کووید-۱۹ بر محیط زیست، منابع طبیعی و کشاورزی»، *نشریه ترویج و توسعه آبخیزداری*، ۳۲، ص ۶۷-۷۷.
۳. حکمت‌نیا، محمود (۱۳۹۹)، «مبانی اخلاقی، فقهی و حقوقی الگوی مواجهه ملی با بیماری‌های همه‌گیر با تأکید بر کرونا»، *حقوق اسلامی*، ۶۴، ص ۵۰-۷.
۴. شمس، عرفان (۱۳۹۹)، «بحران کووید-۱۹ و حقوق محیط زیست: فرصت‌ها و چالش‌ها»،

- فصلنامه پژوهش حقوق عمومی ۷۶، ص ۲۱۸-۱۹۳.
۵. عباسی، محمود؛ فلاح، محمدرضا؛ کلهرنیا گلکار، میثم (۱۳۹۹)، «پاندمی کرونا؛ از ملاحظات حقوق بشری تا الزامات شهروندی»، فصلنامه حقوق پزشکی، سال چهاردهم، ش ۵۵، ص ۲۲-۹.
۶. قریشی، سید نجم‌الدین؛ کدخدائی، عباسعلی؛ بابائی، مجتبی؛ سوهانیان، فاطمه (۱۳۹۷)، «درآمدی بر مفهوم عدالت انتقالی در حوزه حقوق بین‌الملل و نقش کرامت انسانی و اخلاقی در توسعه آن»، پژوهش‌های اخلاقی، سال هشتم، ش ۴، ص ۱۵۰-۱۳۱.
۷. مهدی‌زاده، منصوره (۱۳۹۹)، «ابعاد و پیامدهای اجتماعی ناشی از بحران شیوع ویروس کرونا در جامعه به‌مثابه یک مخاطره»، مجله ترویج علم ۱۸، ص ۴۴-۱۹.
۸. مهرگان، امیرحسین (۱۳۹۶)، «عدالت انتقالی ضرورت‌ها و چالش‌ها»، فصلنامه مطالعات بین‌المللی، سال چهاردهم، ش ۱، ص ۵۸-۴۷.
۹. مهرا، نسرین (۱۳۹۹)، «مسئولیت دولت در جبران خسارت قربانیان کرونا»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، ویژه‌نامه حقوق و کرونا، ص ۱۶۲-۱۴۳.
۱۰. فرزانه‌فرد، علی؛ افشاری، مریم (۱۳۹۹)، «تبیین حقوقی مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در مواجهه با ویروس کرونا»، حقوق قضایی ۲۷، ص ۱۳۰-۱۱۳.
۱۱. کریمی، سیامک (۱۳۹۹) «تعهد دولت منشأ و سایر دولت‌ها به پیشگیری از خسارات فرامرزی»، فصلنامه پژوهش حقوق عمومی ۶۷، ص ۱۱۱-۸۳.

۲. انگلیسی

A) Articles

1. Abtahi, Hirad (2020), "The International Criminal Court during the COVID-19 Pandemic", *Journal of International Criminal Justice* 18, pp. 1069-1076.
2. Balasco, L.M. (2017), "Reparative Development: Re-conceptualising Reparations in Transitional Justice Processes", *Conflict, Security and Development* 17, pp. 1-20
3. Bowleg, Lisa Bowleg (2020), 'we're Not All in This Together: On COVID-19, Intersectionality and Structural Inequality', *American Journal of Public Health* 110, pp. 917-918.
4. Bradley, M. (2017), "More than Misfortune: Recognizing Natural Disasters as a Concern for Transitional Justice", *International Journal of Transitional Justice*, 11, pp. 400-420.
5. Clark, Janine Natalya (2020), "The COVID-19 Pandemic and Ecological Connectivity Implications for International Criminal Law and Transitional Justice", *Journal of International Criminal Justice* 18, 1045-1068
6. Hayman, D T S; Bowen, R A; Cryan, P M; McCracken, G F; O'Shea, T J; Peel, A J; Gilbert, A; Webb, C T; Wood, J L N (2020), "Ecology of Zoonotic Infectious Diseases in Bats: Current Knowledge and Future Directions", *60 Zoonoses and Public Health* 60 (1), pp. 2-21.

7. Karesh W.B. and E. Noble (2009), "The Bushmeat Trade: Increased Opportunities for Transmission of Zoonotic Disease", *Mount Sinai Journal of Medicine: A Journal of Translational and Personalized Medicine* 76, pp. 429–434.
8. Stewart, J.G. (2016), 'the UN Commission of Inquiry on Lebanon: A Legal Appraisal', *Journal of International Criminal Justice* 5, pp. 1039–1059.
9. Wang, C. (2020), "To Cope with a New Coronavirus Pandemic: How Life May Be Changed Forever", *Chinese Journal of International Law* 19, pp. 221–228
10. Weinstein, T. (2005), "Prosecuting Attacks that Destroy the Environment: Environmental Crimes or Humanitarian Atrocities", *Georgetown International Environmental Law Review* 17, pp. 697–722.

B) Documents

11. African Union, Policy Paper: COVID-19, Transitional Justice and Victims' Experiences in Africa, June 2020.
12. Covid-19 symposium: Human Rights in the time of covid-19 front and center, in: Covid-19 and international law, opinion juris symposium, p. 126 at: <http://opiniojuris.org/2020/04/06/covid-19-human-rights-in-the-time-of-covid-19-front-and-centre> (visited 10 February 2022).
13. Framework for the Management of Staff Members in United Nations Common System Headquarters and Field Duty Stations, 'Administrative Guidelines for Offices on the Novel Coronavirus (COVID-19) Pandemic', CEB Human Resources Network, version 3.0, 21 March 2020, available online at https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/covid_032_administrative_guidelines_for_offices_on_the_novel_coronavirus_covid-19_outbreak_version_4.0_ra_e.pdf (visited 10 February 2022).
14. Guariglia, F., 'COVID-19 Symposium: COVID-19 and International Criminal Law', April 2020, available online at <http://opiniojuris.org/2020/04/04/COVID-19-symposium-COVID-19-andinternational-criminal-law/> (visited 10 February 2022).
15. Guidelines for the Judiciary concerning the holding of Court hearings during the COVID-19 pandemic ('Guidelines'), 23 June 2020, available online at <https://www.icc-cpi.int/Pages/item.aspx?name/4200623-guidelines-for-court-proceedings-covid-19> (visited 10 February 2022).
16. Policy concerning the physical reopening of the Court's Buildings and the related terms of access and use in connection with the COVID-19 Pandemic, ICC/PRES/D/G/2020/001, 5 June 2020, available online at <https://edms.icc.int/RMWebDrawer/Record/2692957> (visited 10 February 2022).
17. Proposed Programme Budget for 2021 of the International Criminal Court, ICC-ASP/19/10/AV, 7 August 2020, available online at https://asp.icc-cpi.int/iccdocs/asp_docs/ASP19/ICC-ASP-19-10-ENG-PPB-2021-07Aug10-1550.pdf (visited 10 February 2022).
18. The African Union, Policy Paper: COVID-19, Transitional Justice and Victims' Experiences in Africa, June 2020.
19. The African Union, Transitional Justice Policy (AUTJP), Adopted February 2019.

20. UN Human Rights Office of the High Commissioner (OHCHR), ‘COVID-19: “No Excuse for Impunity for Those Convicted of Crimes against Humanity” – UN Expert on Transitional Justice’, April 2020, available online at <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID%425840&LangID%4E> (visited 10 February 2022).
21. UNEP, ‘Six Nature Facts Related to Coronaviruses’, April 2020, available online at <https://www.unenvironment.org/news-and-stories/story/six-nature-facts-related-coronaviruses> (visited 10 February 2022)

References In Persian:

1. Abbasi, Mahmoud; Fallah, Mohammad Reza & Golkar, Meysam (2021), "Coronavirus Pandemic; From Human Rights Considerations to Citizenship Requirements", *Medical Law Journal*, Vol.14, No.55, pp. 9-22 ([In Persian](#)).
2. Beigzadeh, Ebrahim; Ghari Seyed Fatemi, Seid Mohammad; Mahmodi, Seyed Hadi; Latifian, Mohammadhossein (2020), "Corona's dilemma in the mirror of international law", *Legal Search Quarterly*, Vol. 23, LAW and COVID- 19, pp. 11-57 ([In Persian](#)).
3. Farzanfard, Ali & Afshari, Maryam (2020), "Legal explain the international responsibility of governments in confrontation with corona virus", *Judicial Law* 27, pp. 113-130 ([In Persian](#)).
4. Hekmatnia, Mohamudd (2020), "Ethical, jurisprudential and legal principles of the model of national exposure to infectious diseases", *Islamic Law*, Vol. 17, Issue 64, pp. 7-50 ([In Persian](#)).
5. Karimi, Siamak (2020), "The Obligation of the State of Origin and Other States to Prevent of Corona's (Covid-19) Transboundary Damages", *Public Law Research* 67, pp. 83-111 ([In Persian](#)).
6. Mahdizadeh, mansoureh (2020), "Investigattion the Dimensions and some of the social Consequences of Crisis Outbreaks of Coronavirus in the Community as a Global Risk", *the Journal of Popularization of science*, Vol. 11, pp. 19-44 ([In Persian](#)).
7. Mahra, Nasrin (2020), "State's responsibility to compensate the victims of Corona Virus", *Legal Research Quarterly: LAW and COVID- 19*, pp. 143-161 ([In Persian](#)).
8. Mehregan, Amirhossein (2017), "Transitional justice: Urgencies and challenges", *the international studies journal*, Vol. 14, Issue 1, pp. 47-58 ([In Persian](#)).
9. Pouralkhas NoKandehei 1 , M.; Pouralkhas NoKandehei, Mohmad; Amanjahani, Vida; Mostafazadeh, Raof; Hazbavi, Zeinab (2021), "Effects of COVID-19 Pandemic on the Environment, Natural Resources and Agriculture", *Extension and Development of Watershed Management*, Vol. 9, No. 32, pp. 67-77 ([In Persian](#)).
10. Qureishi, Seyed Najmuddin; Kadkhodae, Abbasali; Babaei, Mojtaba; Sohanian, Fatemeh (2018), "Coming on the concept of transitional justice in the field of international law and the role of human and moral dignity in its development", *Ethical Research*, Issue32 Vol.8, pp. 131-150 ([In Persian](#)).
11. Shams, Erfan (2020), "Covid-19 Crisis and Environmental Law: Opportunities and Challenges", *Public Law Research*, Vol. 22, Issue 67, pp. 193-218 ([In Persian](#)).